

CUVÂNT-ÎNAINTE

În lucrarea de față strângem la un loc studiile și cercetările care au stat la baza elaborării ediției noastre¹; lucrarea se constituie, aşadar, în volumul al doilea al acestei ediții – și se dorește un instrument de cercetare pentru eminescologi, pentru filologi în general – și un îndrumar de lectură pentru iubitorii poeziei lui Eminescu. Intenția noastră de a stabili un text al poeziei antume eminesciene cât mai apropiat de voința auctorială s-ar pierde în subiectivism și ar fi considerată doar o nouă manieră de a-l edita pe poet dacă n-ar avea întemeierea necesară, adică trecerea efectivă prin nisipul fierbinte al tuturor experiențelor editoriale în domeniu. Încă din anii '40 ai secolului trecut, I.E. Torouțiu supunea unui examen critic comparatist foarte larg un număr de cinci poeme eminesciene, observând că dintre cele 25 de ediții pe care le avea la îndemână nu sunt două care să semene între ele, fiecare editor în parte propunând formula sa de text fără a intra în comunicare cu editorii anteriori sau discutând foarte rar cu ei și numai în cazuri considerate litigioase.

În privința acestor diferențe de la o ediție la alta, iată doar observația lui I.E. Torouțiu privind diferențele de punctuație și sensul lor la diferiți editori: „Pe canavaua întinsă de diferiții oameni de știință, cari s-au ocupat de editarea critică a lui Eminescu, s-ar putea broda un interesant capitol de psihologie; o bogată panoramă cu variante de caractere, deosebiri de temperamente, dar mai ales se evidențiază ocupația de viață. Maiorescu este profesor din creștet până-n tălpi, și încă profesor cu oarecare pedanterie și pronunțat spirit german în puntuarea textelor lui Eminescu. Virgule, pauze și cu deosebire punct-virgulă, acest puternic baraj la mijloc de vers, apoi două puncte, în sfârșit grija unei toalete exterioare tip-top în locul nonșalanței sau chiar al unei voite neglijențe de factură aristocratică așa cum se prezintă în eleganța-i interioară poezia lui Eminescu. În virgule, Maiorescu a fost întrecut de M. Dragomirescu. Parcă a adunat un sac de pureci și i-a turnat peste paginile imaculate. De potopul lor îți joacă ochii și începi a-i vedea și unde nu sunt și de la un timp ești obsedat de senzația că sărind din pagini încep să te muște și, în loc să-ți vezi de gândul poetului, te scarpini.”²

¹ Mihail Eminescu: *Poesii*, ediție critică, studiu introductiv, comentarii filologice și scenariul probabil al ediției princeps de N. Georgescu, Editura Academiei Române, 2012, 802

² I. E. Torouțiu, *Exegeze eminesciene*, Ed. Floare albastră, 2003, p. 142-143.

CRITICA MAIORESCIANĂ – DE LA CUVÂNT LA IDEE

Punctuația unui text înseamnă, de fapt, plantarea ideilor în cuvinte și ține, desigur, de filosofia celui care o face – fie că are el însuși o filozofie pe care o aplică textului, fie că așa vede el filosofia implicată în text și vrea s-o evidențieze. S-a spus – în fine; dar printr-o expresie memorabilă ce-i aparține lui Nicolae Manolescu și care se cere, deci, de două ori a fi reținută – că în critica literară de la noi, prin Titu Maiorescu *la început n-a fost cuvântul, ci ideea*.³ Având o întemeiere atât de fermă – și orgolioasă, totodată – în filozofie, critica literară (și cea de text, totodată) a ținut să se păstreze în zona aceasta a distribuirilor de caracteristici categoriale – și, mai ales, să se exprime sentențios, memorabil, cu aplomb în idee, cu respingeri și primiri apodictice, cu ierarhii clare – pornind, însă, de la o arhitectură prefigurată, construită mai întâi în idee. „Cazul Eminescu”, pentru a zice așa, verifică foloasele și paguba acestei viziuni – iar Titu Maiorescu, aflându-se la începutul firului, poate servi drept prilej de discuție. Nu contează prea mult cuvântul – ideile trebuie urmărite; ce a zis scriitorul este mai important decât *cum* a zis el – principiu în virtutea căruia avem dreptul să căutăm chiar dincolo de ce se vede în text, să identificăm intenția mai clară, mai limpede decât a putut-o el exprima. Libertatea pe care și-o ia criticul, în ipostaza maioresciană, intră, mi se pare, în contradicție cu rigorile la care obligă textul.

Atragem atenția că, după aproape două generații de critică literară în spirit maiorescian, prin George Călinescu se va postula că disciplina ca atare, critica literară, este o specie a literaturii – iar criticul literar ca scriitor trebuie să facă proba creatorului de literatură: să scrie poezii, romane, teatru, etc. I se permite criticului, în sens călinescian, metafora critică îndrăzneată, cognitivă, privirea de la mare distanță a operei – dar din vârful unei culturi vaste, în care filosofia este doar implicată, nu dominantă – intuiția expresă, gustul manifest, ironia cât de subțire, „armele” retoricii în general (în sensul pe care-l dă Cicero oratorului: „*vir deoctus dicendi peritus*”). O paletă destul de largă de preocupări ale spiritului, dar nu cantonarea într-o axiologie prestabilită prin filozofie. În sens călinescian, critica de text ar urma să intre în zona științelor, despărțindu-se, astfel, de critica literară propriu-zisă – numai că, practic, nu s-a întâmplat așa.

Amintim că ironia călinesciană este adesea trecută, sub beneficiu de inventar, în contul reproșurilor pe care le-ar face criticul cutărui adversar de idei – și mi-a fost dat să asist, de pildă, într-o întrunire de scriitori dintre cele mai selecte astăzi, la nedumeriri deplasate când am ascultat că expresia acestuia după care „Maiorescu a fost un mare mediocru” ar fi o minimalizare nedreaptă, etc. Dimpotrivă, G. Călinescu este în text și în context, pentru că discută tocmai *Teoria formelor fără fond* în

³ Nicolae Manolescu, *Critica verbală*, în *România literară*, Nr. 17, 20 apr. 2000, p. 1.

interpretarea maioresciană – după care păstrarea formelor lipsite de conținut în cultură duce la mediocritate care se răspândește în întregul sistem. Da, parafrazează G. Călinescu folosind argumentele lui A.D. Xenopol (și ale altora, unele publice, altele recuperate după mărturii indirecte), dar dacă formele sunt astea care sunt – muzee fără opere originale, învățământ fără profesori școliți la școli înalte, presă literară fără scriitori buni, etc. – trebuie folosite până ce se vor umple de un conținut adecvat, iar Titu Maiorescu le-a folosit din plin, a stat în ele, deci este un produs al lor, un „mediocru” în sensul teoriei sale – dar un mare mediocru.

G. Călinescu, apoi, se supune textului ca text, și atunci când acesta este de neînțeles: se cunoaște insistența cu care a comentat el versul eminescian „Basmelor copite cresc”, cuvântul subliniat fiind astfel citibil în textul eminescian. I s-a explicat (Perpessicius însuși a făcut-o) că trebuie citit „basmelor copile” – dar criticul a mers până în pânzele albe cu interpretările posibile ale primei lecturi. Numai după epuizarea acestora se poate, eventual și numai eventual, accepta o emendație de text. Nu este o mistică a textului, a realului, aici – ci o supunere necondiționată față de el.

Titu Maiorescu are o discuție cu totul specială cu textul eminescian, schimbând, modificând, organizând o punctuație proprie pentru a-l ajuta să-și etaleze ideea. Iar până la momentul G. Călinescu – Pompiliu Constantinescu (acesta trebuie neapărat pus în binom, amândoi fiind de talie și anvergură foarte apropiate), o vajnică dispensare de cuvânt în avantajul ideii s-a înstăpânit chiar prin criticii pe care i-aș numi filologi: Dimitrie Caracostea, de pildă, în „Arta cuvântului la Eminescu”, ia de bună organizarea textului ca text, adică nu critică țesătura de cuvinte – ci interpretează după fixarea ei în, repet, avantajul ideii, de către Maiorescu.

Rezultatul acestei maniere de a vedea lucrurile, a „maiorescianismului” critic în genere, este că astăzi, dacă luăm un text poetic din zona literaturii clasice în general, putem observa lesne că fiecare editor în parte își introduce, în el, propriile idei – mai ales prin punctuație, dar și prin schimbarea cuvântului în ton cu moda, reformele succesive ori după dominanța limbii-etalon definită, de obicei, ca limbă literară.

În sensul notațiilor de față, și semnele de punctuație într-un text se înțeleg ca litere, pentru că și ele sunt incizate și, mai ales, pentru că și ele îi aparțin scriitorului (autorului). Este o grămadă imensă de adaosuri maioresciene la textul poeziei lui Eminescu – pe care am încercat, și eu, s-o descâlcesc; dar nu cu mine aș vrea să încep, vă dau un exemplu din studiile lui Ștefan Cazimir. Dânsul a observat primul că în poezia *Atât de fragedă*, versurile: *Deodată trece-o cugetare, / Un vâl pe ochii tăi ferbinți*, virgula nu este a lui Eminescu, ci a lui Titu Maiorescu. Fără virgulă, cum este în textul genuin, regimul substantivului „vâl” este de obiect direct, sensul devenind: cugetarea trece un vâl pe ochi. Cu virgulă, desigur, este o apozitie ce invită la abstract: cugetarea este ca un vâl etc.⁴

⁴ Ștefan Cazimir: *Câteva lecțiuni eminesciene*, în *Caietele Mihai Eminescu*, vol. V, 1979

Și totuși, mergând din loc în loc în căutarea voinței auctoriale, a lui Eminescu în cazul de față, nu de puține ori te afli în aporie, nu poți străpunge înțelesul textual, ideea îți domină cuvântul, te obligă s-o accepți.

Am explicat, în *Prefața* la ediție, o situație textuală din *Luceafărul* de M. Eminescu, recurgând la experiența lecturii proprii. Inițial, am dorit să-mi subintitulez ediția *M. Eminescu: Poesii* (Ed. Academiei 2013) oarecum eponimic, simbolizând, adică, atât modul de alcătuire a ei cât și scopul: *ediție critică synoptică*, și să pun chiar adaosul: *cu formele și punctuația autorului*; chiar așa au ieșit unele fragmente ale ei, gândite în chip de eșantion sau specimen pentru dialog cu intelectualii avizați. Mi-a atras atenția profesorul Florea Fugariu că *synoptic* este un termen rezervat textelor biblice și, deși puteam să inovez zicând, de pildă, *sinopsică* ori *conspectă* (aș fi putut să-i spun chiar *synopsis editorial*, cu avantajul că ocoleam termenul *ediție* și necesarele lui explicații, dezvoltând, în schimb, ideea de împreună-citire), mi s-a părut, totuși, de bun simț să accept uzanțele. Am renunțat, de asemenea, la precizarea „cu formele și punctuația autorului” – înțelegând, în urma discuțiilor cu persoane avizate din editologia noastră, că nimeni, în nici o condiție, nu poate avea superbia (*hybris*) să creadă că s-a instalat în vârful penitei unui autor, vechi ori mai nou dar lipsind de lângă textul său. Orice ediție de texte fiind o convenție, trebuie să ne supunem regulilor, chiar dacă ni le facem singuri. Cititorul de azi și de mâine va judeca singur dacă maniera noastră de a-l edita pe Eminescu îl apropie mai mult, și cât de mult îl apropie, de poet.

De altfel, lucrurile nu sunt niciodată nici foarte sigure, nici definitive în cazul unei ediții, și iată exemplul pe care-l dau. După definitivarea lucrului ca pentru tipar, o scurtă ochire prin complicatul șantier al *Luceafărului* mi-a atras atenția asupra unui amănunt la care nu m-aș fi așteptat: ghilimelele. Titu Maiorescu, numai el dar în toate cele 11 ediții ale sale, pune discursul Demiurgului, care urmează imediat după ruga lui Hyperion, în ghilimele duble (frânțuzești în primele ediții, apoi obișnuite). Asta n-ar fi nimic, chestiune de manieră – dar în fața lor nu pune liniuța de dialog. (Dau începutul celor două discursuri).

—«De greul negrei vecinicii,
«Părinte, mă desleagă,
«Și lăudat pe veci să fii
«Pe-a lumii scară 'ntreagă!

««Hyperion, ce din genuni
««Resai c'o întreagă lume,
««Nu cere semne și minuni
««Care n'au chip și nume.

Peste tot este această liniuță de dialog urmată de ghilimele simple – inclusiv, desigur, în *Almanahul României June* pe care l-am luat ca bază pentru stabilirea

textului. De obicei, Titu Maiorescu îndreaptă greșelile sau scăpările din ediția I în cele următoare: aici, însă, nu. M-am frământat multe zile cu gândurile...nu înțelegeam nici ce poate să însemne, nici dacă este sau nu voință auctorială. Fără liniuță de dialog și cu ghilimele duble? Dar asta înseamnă discurs în discurs, adică Hyperion vorbește, cere, se roagă – și răspunsul îi vine din sine însuși, nu se ivește Cineva în fața lui, nu e o scenă teatrală aici. Urmează că drumul prin ceruri, impresiile, discuția întreagă – sunt în sine însuși, nu se desfășoară în lumea fizică înconjurătoare.

Concluzie tranșantă oarecum. Totuși, textul are sens astfel. Justifică, mai ales, acel imperfect al premoniției, al dumiririi, din *Almanahul României June*, pe care numai ediția I Titu Maiorescu îl primește. Demiurg îi spune lui Hyperion: «*Tu vrei un om să te socoți, / Cu ei să te asameni?*»» (edițiile, de la P2 în sus, : «*Tu vrei...*»). Or, cu prezentul, *tu vrei*, se înțelege că Demiurg descoperă, uimit, abia acum intențiile ascunse ale fiului său, se introduce psihologie în lumea categorială, se face mitologie din discursul theological. E ceva ce nu știe Atotputernicul?! Dimpotrivă, acest imperfect al dumiririi de sine, *tu vrei*, se potrivește cu un dialog interior, marcat astfel de ghilimelele duble maioresciene. *De mult timp vrei/vroiai tu asta, abia acum îți dai/îmi dai seama...* Același imperfect al premoniției, cu funcție narativă de astă dată, justifică, apoi, drumul lui Hyperion în jos, spre marginea creației, nu în sus, spre centrul ei, cum demonstrem cu textul în mână la pasajul respectiv.

Important este că, verificând îndelung celelalte situații textuale similare, observ că Titu Maiorescu interpretează în sistem. În prima rugă a fetei: *Iar ea, vorbind cu el în somn, / Oftând din greu suspină: / «O, dulce-al nopții mele Domn, / De ce nu vii tu? Vină!»* – iarăși lipsește dialogul, de asemenea motivat: ea nu vorbește cu cineva, ci în somn. La prima replică a Luceafărului: «*Din sfera mea venii cu greu...*», tot lipsește dialogul. Ghilimele sunt simple în ambele locuri. Abia când o cheamă în „ocean”, ea răspunde: – «*O ești frumos, cum numai-n vis...*» Aici este primul dialog marcat: este o discuție de la egal la egal, în vis dar într-o discuție. Însă în final: ... *Dorințele-i încrede: / «Cobori în jos, luceafăr blând»* – lipsește linia de dialog, și e firesc: ea nu se roagă cu voce tare, s-o audă și Cătălin, se roagă în gând – iar Hyperion: *Dar nu mai cade ca-n trecut / În mări din tot înaltul: «Ce-ți pasă ție, chip de lut / Dac-oi fi eu sau altul...»*: nici el nu dialoghează, ci vorbește pentru sine. Circularitatea (cele două situații de la începutul poemului se repetă în finalul lui) și păstrarea acestei situații textuale în toate cele 11 ediții Maiorescu arată că este voința cuiva, nu e greșală / neatenție. Eminescu a citit mult *Luceafărul* împreună cu Titu Maiorescu, a discutat formele, termenii, punctuația – dar, în final, n-a acceptat propunerile criticului și a dat poemul spre publicare unei publicații neutre. Totuși, acest joc al ghilimelelor este mult prea interesant (citește: *important*), și l-am considerat voința autorului, a lui Eminescu însuși, într-o fază certă de elaborare a poemului-rămasă (păstrată) în

varianta editorială a lui Titu Maiorescu. Am revăzut, așadar, situația ghilimelelor peste tot, punând notele necesare.

Nu-mi fac iluzii, Titu Maiorescu are multe intervenții în text, pe care nu le pot păstra, dar aceasta mi se pare (vedeți: stau în zona dubiului, a *părerii*) demnă de discutat, și o păstrez ca pretext/prilej de discuție. Iată, de pildă, v. 171: *S-a rupt din locul lui de sus*. Așa are Titu Maiorescu, așa au toate edițiile și multe manuscrise. Se are în vedere, desigur, finalul: *În locul lui venit din cer / Hyperion se-ntoarse...*, considerându-se *lui* determinant fix. Totuși, *Almanahul* are *din locul lin*, și iarăși îl păstrez, pentru că imediat mai jos se dau numele proprii (pentru prima dată în poem) ale perechii umane: *În vremea asta Cătălin...*: numele aduce prea evident sensul *kata-* din grecește, „în jos”, „jos”, deci este un *kala-lin*, un „lin de jos”, simetric la *acel lin de sus*, la *hyper-ion*, *cel care merge pe deasupra*, la *locul lin de sus*. În fond, liniștea de jos se instaurează prin pereche – în același timp în care liniștea de sus se instaurează prin păstrarea locului lin de către Luceafăr. Repet: nu e nevoie să știi greacă pentru asta, să-ți aduci aminte de *Kategoriile* lui Aristotel (*kata* + *agora*): sensul *kata* = *jos* este unul larg cultural, se resimte ca atare. Și apoi, cine, de la *Almanahul României June*, ar fi putut schimba un cuvânt, fie el și doar din trei litere – dar cu sens atât de adânc? – Când, cum știm foarte bine, *Almanahul* are nota aceea de la început în care declară că păstrează textele autorilor. Este, cum consider eu, voința autorului – și trebuie respectată (oricum, însă, cu o notă de atenționare).

Acestea fiind limitele „voinței auctoriale”, renunțarea la afișarea ei în capul unei ediții este deplin motivată. Iar eu am înțeles, pe propria piele cum se zice, că această ridicare mândră din text undeva deasupra, în sfere filosofice înalte oricum, este un *hybris* „congenital”, ca să-i zic așa, adică ascultă strict de legea *hybrisului* definită de către Eschil (*Agamemnon*, 603-606), care spune că prima greșală, greșala străveche (*palaia hybris*) odată săvârșită, se iubește pe sine și naște o greșală nouă (*filei de tiktein hybris neouzousan*: o greșală care se înnoiește încontinuu), mai devreme sau mai târziu, când clipa-i potrivită, fără să i te poți împotrivi.

...De vreme ce am adus discursul aici (sau s-a adus singur), concluzia acestor notații mi se pare a fi simplă: când spui că în critica literară de la noi, prin Titu Maiorescu *la început n-a fost cuvântul*, *ci ideea*, identifici *acea palaia hybris*, greșala de început, *hybrisul* mereu născător din sine, *neouzusa*, ca trăsătură maioresciană a instituției criticii literare ca atare. Ca orice greșală, este fertilă, desigur; în fond, luna se reazemă pe furtul focului de la zei (Prometeu), pe furtul fructului oprit (*Biblia*), etc. Teoretic, însă, consider că este o „îndrăzneală” ce decurge din reazemul în filozofie – dar duce, nu de puține ori, la criză de identitate. În genere, această criză se poate depăși prin individ; altfel spus: câtă filozofie – atâta critică. Curajul, îndrăzneala în sine, poate duce, însă, și la utopii, deraieri, aberații – și mulți critici „filosofează” fără a avea baza necesară.

Cealaltă cale, cea a lui Călinescu, mi se pare a fi, în schimb, calea însăși (și iată o potrivire eponimică a numelui cu metoda) – evitată doar pentru că este grea, necesită talent cu carul și muncă de instruire enormă.

Cred că un editor trebuie să se supună *căii*, altfel se editează pe sine însuși în textul altuia – cum pare a fi făcut orgoliosul prim hybristes al criticii literare românești.

Ca să se înțeleagă mai bine funcția virgulei într-un text, redăm doar finalul *Luceafărului*, vv. 387-388: *Ce-ți pasă ție, chip de lut, / Dac-oi fi eu sau altul... Almanahul României June*: fără virgulă după *chip de lut*, virgulă după *altul*. În manuscrise avem și formele: *Ce-ți pasă ție din pământ / Dac-oi fi eu sau altul* sau: *Tot una-ți este din pământ / Dac-oi fi eu sau altul*. Virgula după *chip de lut* (care apozitează: tu, chipule de lut, și disprețuiește femeia făcând-o nestatornică, fiica Evei, etc) este prezentă încă din *Convorbiri literare* (care preiau, însă, *Luceafărul* din *Almanah* după ieșirea poetului din viața civilă) – și face carieră prin edițiile Maiorescu (deși lipsește și din manuscrise).

Textul din *Almanah* trebuie creditat – și dă sensul: dacă mă voi naște din pământ (din păcat, cum își zicea el) tu nu mă vei recunoaște, nu vei ști că sunt eu, îți va fi totuna dacă voi fi eu sau altul, aici și acum, lângă tine. Observă că Hyperion nu și-a arătat chipul, a apărut când blond, când brun. El înțelege că ar putea coborî într-o vecie, pe pământ, în chip de zburător – dar n-ar avea cum să aibă norocul de a fi alături de această fată, acum și aici. Asta îl face să renunțe, nu vorbele lui Demiurg. Ar putea, într-adevăr, să se dezlege de vecinicia neagră – dar ar fi zadarnic pentru iubirea lui de acum. Astfel, câștigând înțelepciune, el refuză întinarea – și, prin aceasta, cerul și pământul rămân în separație; lumea magilor, a zburătorilor, a lui „Maestro” se însănătoșește de sus în jos, dinspre zei. *Luceafărul* este ca o *Glossă* dată lor, celor de sus.

Atât despre punctuație, semnele dintre cuvinte. În privința textului propriu-zis, ne oprim la un singur exemplu, cel al edițiilor curente. La poezia *Înger și Demon*, versurile 105-106: *Am urmat pământul ista, vremea mea, viața, poporul, / Cu gândirile-mi rebele contra cerului deschis* în ediția Muzeului Național al Literaturii Române din anul 2000 – și, după ea, B.P.T.-ul Editurii Minerva – găsim: *Am armat pământul ista...* Ne amintim că, într-un eseu publicat încă înainte de 1989, Petru Creția afirma că în manuscrisul poetului litera *-u* din *am urmat* pare mai degrabă un *-a*, poetul scriind în grabă și neapucând să-l rotunjească. Editorul considera că *am armat* s-ar potrivi de foarte bine cu activitatea demonului, care asta face în istorie, în lume în general: *armează* pământul împotriva cerului.⁵ Ideea a cucerit pe multă lume – și un eminescolog entusiast, Constantin Crișan, o

⁵ Pentru Creția, *Editarea operei poetice a lui Eminescu. Bilanțul unui veac. VI. în Viața românească*, 11, 1987, p. 58.

îmbrățișează cu larghețe într-un eseu, de asemenea citit cu interes.⁶ Ei bine, edițiile noi, actuale, strecoară acest cuvânt în textul eminescian, fără vreo notă, fără a atrage atenția în prefață, etc. Este foarte posibil ca manuscrisul să ateste intenția unui -a; ar putea chiar să existe forma *am armat* în vreunul dintre manuscrise. Când prima tipăritură are, însă, *am urmat* – nu mai e loc de îndoială sau revenire. Discuții, da; dar pe o realitate virtuală, pe un „ce s-ar fi întâmplat dacă” – nu altfel. I. L. Caragiale spunea că cine schimbă un cuvânt, o virgulă chiar, în textul unui scriitor seamănă cu acela care ar lua penelul și ar îndrepta o umbră, o nuanță într-un tablou de Rafael – pe motiv că așa-i place lui mai mult.

A lua, însă, cu penseta de ici-de acolo exemple din diferite ediții este lucrare mai mult întâmplătoare și atracțioasă, bună, poate, pentru ziaristică. Noi am încercat să reperăm toate aceste schimbări, în toate edițiile Eminescu, motivând-o pe fiecare în parte în sensul voinței editorilor, urmărind-o pe fiecare în parte de la ediție la ediție; numai astfel, oarecum genetic, considerăm că „greșelile plăcute” pot fi îndepărtate din text.

⁶ Constantin Crișan, *Eminescu versus Dumnezeu sau Blestemul în genunchi. Încercare asupra sintaxei logice.*, prefață: Zoe Dumitrescu Bușulenga., Editura Eminescu, Editura Vinea, București, 1999, p. 59 sqq.

